

บ้านท่าม่วงดันไปกับกระแสน้ำที่เปลี่ยนแปลงไป

จารุวรรณ ดวงคำจันทร์ :เรื่องและภาพ

“มโนราห์นี่นะหรือที่เขาถือว่าเรือท่าม่วง ขอเชิญพี่น้องทั้งปวง โปรดจงจำไว้ให้ดี

เรือวิ่งไม่ต้องบอกใคร ใจโลก็ปานเทพี เทียบท่าก็สวยดี ในลำน้ำชีไม่มีใคร ที่จะใจโลเท่า
มโนราห์”

เพลงมโนราห์ท่าม่วง ประพันธ์คำร้องโดย เกียรติ สุทธิประภา และให้ทำนองโดย จลาต
ไชยสิงห์ เป็นเพลงที่ชาวบ้านท่าม่วง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ชุมชนเล็กๆ ริมฝั่งแม่น้ำชีตั้งใจ
แต่งขึ้นมาเพื่อจะบอกเล่าถึงเรื่องราวอัตลักษณ์เรือยาวที่มีความสำคัญกับวิถีชุมชนของผู้คนกับ
สายน้ำ ที่ผูกพันกันมาอย่างยาวนาน เป็นสิ่งยืนยันอีกเสียงว่าชาวบ้านท่าม่วงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิด
กับแม่น้ำชีทั้งในทางวิถีชีวิต ประเพณี ความเชื่อ และวัฒนธรรม

มโนราห์ท่าม่วง เรือแห่งจิตวิญญาณและสายน้ำชี

บ้านท่าม่วง ริมฝั่งชี หมุดหมายใหม่ของชาวลาวอพยพ

บ้านท่าม่วงเป็นเพียงจุดเล็กๆ หากเทียบกับความยาวของแม่น้ำชี ที่ขึ้นชื่อว่าเป็นแม่น้ำสายที่ยาวที่สุดในประเทศไทย ไหลผ่านหลายจังหวัดด้วยกัน คือ ชัยภูมิ นครราชสีมา ขอนแก่น มหาสารคาม กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด ยโสธร อุบลราชธานี และศรีสะเกษ ซึ่งมีลำน้ำสาขาด้วยกันหลักๆ ห้าลำน้ำ คือ ลำน้ำพรม ลำน้ำพอง ลำน้ำเซิน ลำน้ำปาว และลำน้ำยัง ถือได้ว่าเป็นแม่น้ำที่หล่อเลี้ยงชีวิตของผู้คนส่วนใหญ่ในอีสานเลยก็ว่าได้

แม่น้ำชีจึงเต็มไปด้วยอาหาร ความเป็นชีวิตชีวาของผู้คน รวมถึงสังคมและวัฒนธรรมที่ถือกำเนิดจากแม่น้ำสายยาวสายนี้ ชาวบ้านท่าม่วงเองก็ถือเป็นหนึ่งชุมชนที่มีความผูกพันกับแม่น้ำชีทั้งชีวิตและจิตวิญญาณ บรรพบุรุษของพวกเขามีการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานมาจากแขวงเมืองเวียงจันทน์ ประเทศสปป.ลาว โดยผู้นำในการโยกย้ายหาที่ทางใหม่นี้คือ “ตาสุทธิ” และ “ยายบับภา” จึงเป็นที่มาของสายตระกูลสุทธิประภา ที่เป็นนามสกุลของผู้คนส่วนใหญ่ของหมู่บ้านท่าม่วงในปัจจุบัน

ในวัฒนธรรมลาว อีสานเรียกการหาแหล่งที่อยู่ใหม่นี้ว่า “บ้านใหม่” หมายถึงการเสาะแสวงหาถิ่นที่ตั้งบ้าน ตั้งเมืองใหม่เพื่อความอุดมสมบูรณ์ที่ดีกว่าเดิม กล่าวคือบรรพชนรุ่นก่อนเดินทางมาถึงบริเวณฝั่งขวาของแม่น้ำชี ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอรวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด เห็นว่าเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์จึงเลือกที่จะตั้งถิ่นฐานและใช้นามว่าบ้านท่าม่วง

จากตำนานในท้องถิ่นกล่าวว่า ที่ได้ใช้ชื่อนี้เนื่องจากท่าอาน้ำมีต้นมะม่วงขึ้นเป็นจำนวนมาก แต่ดินแดนที่ตั้งใจจะมาฝากฝั่งรกรากใหม่กันในเขตพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ดในครั้งแรกนั้นก็ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากบริเวณนี้มีน้ำท่วมอยู่บ่อยครั้ง จึงมีการตัดสินใจโยกย้ายถิ่นฐานมาอยู่อีกฝั่งของแม่น้ำชีในช่วง พ.ศ. 2110 บนเนื้อที่ประมาณ 28 ไร่ ที่มีลักษณะที่ตั้งเป็นโนนน้ำท่วมไม่ถึง ชาวท่าม่วงจึงได้สร้างบ้านแปงเมืองอยู่ ณ บริเวณแห่งนี้สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน จนมีความผูกพันกับสายน้ำชีในหลากหลายมิติ ทั้งความเชื่อ วิถีชีวิต และวัฒนธรรม

เรือลำน้อยของพรานปลาแม่น้ำชี

ผู้คนกับสายน้ำชี

แม่น้ำชีคดเคี้ยวเลี้ยวลดกินพื้นที่หลายจังหวัด ลากยาวกว่า 700 กิโลเมตร เป็นแหล่งอาหารชั้นดีที่เลี้ยงปากเลี้ยงท้องชาวอีสานมาตั้งแต่บรรพชน อิ่มท้องและชุ่มฉ่ำ ชุกชุมไปด้วยปลานานาชนิดที่แหวกว่ายท่าทายกระแสน้ำที่ไหลเชี่ยว ผู้คนในบริเวณนี้จึงเป็นพรานปลาที่มีความเชี่ยวชาญด้านการจับปลานานาวิธีที่แตกต่างกันไป เช่น บางคนถนัดทอดแห บางคนถนัดยกยอ หรือบางคนถนัดใช้เบ็ดในการจับปลา แต่สิ่งที่เห็นอยู่อย่างไม่ขาดสายคือเรือลำน้อยแล่นผ่านทั้งที่เป็นเรือแจวและเรือที่ใช้เครื่องยนต์ ผ่านไปมาตลอดทั้งวัน

“ชีวิตคนน้ำชีกับการหาปลาทั้งได้อยู่ ได้กิน เหลือกินก็ได้ขาย และยังใช้น้ำไปปลูกพืชผักสวนครัวการเกษตรอีก”

คำกล่าวของศักดิ์สิทธิ์ ไชยยา อายุ 69 ปี เจ้าของบ้านพักริมน้ำชี ผู้ที่เกิดและเติบโตใกล้ชิดกับแม่น้ำชี

แม้ว่ากว่าครึ่งชีวิตก่อนหน้านี้จะได้ถอยห่างจากรากเดิมเข้าไปทำงานกรุงเทพฯ ก่อนจะกลับมาสู่พื้นที่แห่งชีวิตในวัยเด็กที่ล่องเลยมานาน การกลับบ้านของศักดิ์สิทธิ์ หลังปีน้ำท่วมใหญ่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2554 เขาอยากกลับมาสร้างชีวิตชีวาใหม่ให้กับบ้านเกิด และครอบครัว ด้วยการทำโฮมสเตย์สำหรับรับแขกบ้านแขกเมืองที่ต้องการพักผ่อน รวมถึงฟื้นฟูและเยียวยาจิตใจจากความต้องไกลบ้านมาหลายปีที่ผ่านมา ปัจจุบันจึงมีกิจกรรมอยู่ริมแม่น้ำ คือการทำยอสำหรับหาปลา และปลูกพืชผักสวนครัวริมตลิ่งที่ขึ้นขึ้นทุกวัน

แม่น้ำชีไม่เพียงให้ข้าวปลาอาหารที่อุดมสมบูรณ์แก่ชาวบ้านท่ามวงเท่านั้น แต่ยังก่อกำเนิดประเพณีการเล่นต่างๆ ของชาวบ้านผู้ใกล้ชิดลำน้ำสายยาวสายนี้ ที่ใช้มิติความเชื่อเชื่อมโยงผู้คนแม่น้ำ และอำนาจเหนือธรรมชาติให้อยู่ร่วมกันอย่างเข้าใจ

“ช่วงน้ำหลากน้ำจะขึ้นถึงป่าไผ่เลย น้ำไหลแรงมาก ดูเหมือนจะน่ากลัว แต่คนลุ่มน้ำชีไม่กลัวน้ำ ในมิติ

ความเชื่อ ช่วงออกพรรษามีการไหลเรือไฟ”

คำสำคัญจากปากคำของครูฉลาด ไชยสิงห์ ข้าราชการบำนาญที่อุทิศชีวิตและจิตวิญญาณ รักบ้านเกิดทำงานด้านข้อมูลประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านท่าม่วง ที่กล่าวว่า “คนลุ่มน้ำชีไม่กลัวน้ำ” น่าสนใจยิ่งนัก มันสะท้อนถึงความรู้ที่ชาวบ้านมีเกี่ยวกับแม่น้ำ ที่พวกเขาผูกพันในทุกมิติ ทั้งชีวิตความเป็นอยู่ สังคม และวัฒนธรรม อยู่กับน้ำ เข้าใจน้ำ และให้ความเคารพกับสายน้ำ

ในอดีตหมู่บ้านที่ติดลำน้ำชีมีประเพณีการแข่งเรือยาวแทบจะทุกหมู่บ้านในช่วงเทศกาลออกพรรษา บ้านท่าม่วงเองก็เช่นกัน แต่ต้องมาหยุดไปเมื่อ พ.ศ. 2535 เนื่องจากสังคมเปลี่ยนแปลงไป ไม่มีฝีพายในการแข่งขันมากพอ ปัจจุบันจึงมีการเก็บรักษาเรือของหมู่บ้านไว้ให้เห็นอยู่สองลำคือเรือที่ชื่อนางสาวคำเครือ ปัจจุบันจัดวางอยู่บริเวณหน้าสำนักงานเทศบาลตำบลท่าม่วง และอีกหนึ่งลำที่สำคัญคือเรือนางสาวมโนราห์ เป็นเรือลำสุดท้ายก่อนประเพณีแข่งเรือยาวจะยกเลิกไป

เรือนางสาวมโนราห์เป็นสิ่งที่มีคุณค่าประจำบ้านท่าม่วง ปัจจุบันถูกจัดแสดง ณ วัดท่าม่วง นอกจากจะเป็นสิ่งแสดงออกถึงความผูกพันกับสายน้ำชีของชาวบ้านแล้ว ยังเป็นมรดกวัฒนธรรมที่สำคัญของชาวบ้าน ซึ่งพระครูโสภณธรรมากร เจ้าอาวาสวัดท่าม่วง ร่วมมือกับชาวบ้าน ในการเดินทางไปตัดต้นตะเคียนจากห้วยอ่างสีทน - มโนราห์บ้านปากช่อง ตำบลนาดี อำเภอพนมทอง จังหวัดร้อยเอ็ดมาสร้างเรือลำดังกล่าว มีการใช้ช่างขุดเรือจากบ้านโคกโก่งคำพระ อำเภอพนมทอง จังหวัดร้อยเอ็ด จนสำเร็จใน พ.ศ. 2516 ขนาดความยาวของลำเรือหัวท้าย 37 เมตร และใช้จำนวนฝีพายทั้ง 47 คน

ในอดีตเรือลำนี้นับว่าเป็นเรือยาวที่แล่นได้เร็วที่สุดในลำน้ำชี โดยอ้างอิงจากรางวัลชนะเลิศ ถ้วยทองมาจากหลายสนาม จนเป็นที่เลื่องลือในลุ่มน้ำชีและรู้จักกันดีในนามมโนราห์ท่าม่วง ถือเป็นความภาคภูมิใจของชาวบ้านท่าม่วง เพราะการแข่งขันเรือยาวหัวใจหลักนั้นคือความสามัคคี

ปัจจุบันแม้ว่าการแข่งขันเรือยาวจะกลายเป็นเพียงความภูมิใจในอดีตที่สหายงามของชาวบ้านท่าม่วงไปแล้ว แต่ชีวิตวัฒนธรรมที่อยู่คู่สายน้ำยังเหลือให้เห็นผ่านการไหลเรือไฟในช่วงงานออกพรรษาที่ชาวบ้านยังคงทำขึ้นทุกปี เพื่อบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และทำให้ชาวบ้านมีกิจกรรมทางสังคม ร่วมกันอย่างไม่ขาดสาย เหมือนสายน้ำชีที่ไม่แห้งขอด แม้ว่ากระแสน้ำจะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่ชาวบ้านรู้จัก

อ้อมท้องและอบอุ่นบนสายธารแห่งชีวิต

กระแสน้ำชีที่ผันแปร

“เดินดีฯ นะน้ำมันลึก 2 เมตร” คำเตือนของอาจารย์ฉลาดในฐานะเจ้าถิ่นเตือนผู้เขียนซึ่งเป็นคนนอกพื้นที่ที่ไม่ได้เข้าใจสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ในพื้นที่แห่งนี้เลยแม้แต่หน่อย หรือบางทีแม้แต่คนในพื้นที่บางคนก็อาจจะไม่รู้จักแม่น้ำเลยเช่นกันก็เป็นได้ เพราะแม่น้ำชีปัจจุบันกับแม่น้ำชีในอดีตแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง

แม่น้ำชีในความทรงจำของผู้คนเก่าแก่ในหมู่บ้านเป็นแม่น้ำที่ให้ข้าวปลาอาหาร ให้ชีวิตชีวา และจิตวิญญาณ กล่าวได้ว่าให้ทั้ง “อ้อมและอุ่น” ราวกับบอกมารดา ที่ไม่ใช่เป็นเพียงทรัพยากรธรรมชาติสำหรับใช้สอยเท่านั้น เดิมในอดีตคนทั้งหมู่บ้านได้อาบ ใช้เล่นได้ด้วย แม่น้ำชีจึงเป็นเสมือนสนามเด็กเล่นในความทรงจำของผู้คนที่ปัจจุบันเมื่อมีการจัดการโดยหน่วยงานรัฐทำให้ผู้คนในหมู่บ้านทั้งวัยเด็ก วัยหนุ่มสาวและคนแก่ค่อยๆ ห่างเหินจากวิถีชีวิตแบบเดิมๆ ออกไปทุกที

ยกยอป.ปลา

“ก่อนเขาจะมาล้าง (ทำลาย) ป่า ปลา มีหลายคัก”

ศักดิ์สิทธิ์ ไชยยา กล่าวพลาญกับการยกยอที่กำลังดักจับปลาอยู่ ซึ่งในยอมีปลาเล็กปลาน้อยที่กำลังแดดินบนตาข่ายกระเสแดดระยิบระยับในแม่น้ำชี ชาวบ้านเล่าให้เห็นถึงบรรยากาศก่อนมีฝายที่ปลาในแม่น้ำบริเวณบ้านท่าม่วงมีปริมาณเยอะกว่านี้ และหากินได้ง่ายกว่า ก่อนจะมีการขุดลอกครั้งยิ่งใหญ่เมื่อราว พ.ศ. 2562 ทำให้น้ำลึกและตลิ่งชัน รวมถึงพืชบริเวณริมตลิ่งหายไป เหลือเพียงหน้าดินเปลือยเปล่าริมแม่น้ำชี

ป่าและพืชหน้าดินริมแม่น้ำที่หายไปส่งผลกระทบต่อที่อยู่อาศัยของปลา ซึ่งเมื่อก่อนมีต้นนอดแหนด ต้นหัน ต้นทุ้มซึ่งพืชเหล่านี้เป็นพืชทนน้ำสามารถอยู่ในช่วงที่มีน้ำท่วมสูงได้ และการมีพืชเหล่านี้จะช่วยทำให้หน้าดินแข็งแรงไม่พังทลายแบบที่เห็นในปัจจุบัน ภายหลังที่รัฐมาขยายแล้วขุดลอก รวมถึงสร้างฝายกั้นน้ำขนาดเล็กทุกๆ 57 กิโลเมตรเพื่อชะลอน้ำ ในช่วงการทำโครงการนั้นมี

การทำประชาคมซึ่งมีการพูดคุยและแลกเปลี่ยนรับฟังความเห็นจากชาวบ้าน แต่สิ่งที่ปรากฏขึ้นจริงๆ กลับสวนทางกับที่ได้ตกลงกันไว้ ซึ่งชาวบ้านท่าม่วงได้เล่าว่ารัฐมีการเจรจาตกลงกับชาวบ้านว่าจะมีการขุดดินบริเวณกลางน้ำ และจะนำดินที่ขุดขึ้นมาไปไว้ที่อื่นๆ แต่ในความเป็นจริงคือขุดใกล้กับตลิ่ง ทำให้น้ำมีความลึกกว่าสองเมตร และทั้งดินไฉริมตลิ่ง กลายเป็นว่าทำให้แม่น้ำชีบริเวณท่าม่วงมีความลึกชันไม่สามารถลงไปเล่นน้ำได้เลย ซึ่งต่างจากในอดีตที่มีความลาดเอียงตามธรรมชาติ มีจุดที่ลึกและตื้นตามลำดับ

เหรียญมักมีสองด้านเสมอ โครงการทำเหมืองฝายที่ชาวบ้านบอกเล่าข้างต้นก็ยังมีอีกมุมที่เป็นประโยชน์สำหรับชาวท่าม่วง เสียงซู่ๆ ที่ดังต่อเนื่องตลอดทั้งวันทั้งคืนคือเสียงน้ำที่กระโจนผ่านฝายขนาดเล็กสำหรับการชลออันเป็นผลผลิตของโครงการที่รัฐจัดทำขึ้นมา ในแง่หนึ่งฝายนั้นก็เปลี่ยนทิศทางและกระแสน้ำจากในอดีต ทำให้น้ำไหลบ่ารุนแรงขึ้นกว่าเดิมในช่วงน้ำมาก แต่ในฤดูแล้งจุดดังกล่าวกลายมาเป็นแหล่งจับปลาสำคัญที่ชาวบ้านต่อคิวเข้าแถวกันช้อนปลา เนื่องจากเป็นจุดที่มีน้ำมาก และปลาชุมจุดเดียวในบริเวณใกล้เคียง

“หมู่บ้านนี้อุดมสมบูรณ์ทุกอย่าง ไม่มีอด นาปรังก็ได้ทำ นาปีก็ได้ทำ แม่น้ำชีมีปลาตลอดปี”

ความอุดมสมบูรณ์ของบ้านท่าม่วงจากคำบอกเล่าของครูฉลาดช่างเป็นสิ่งที่ถือว่าโชคดี และเป็นความภูมิใจของคนในหมู่บ้านนี้ที่บรรพบุรุษเลือกสรรถือครองพื้นที่ในการตั้งรกรากได้อย่างชาญฉลาด แม้ว่าจะมีบางบ้านที่ยามน้ำหลากจะได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมบ้างก็ตาม

ไม่เพียงแม่น้ำชีเท่านั้นเป็นแหล่งอาหารสำคัญ แม้คำบอกเล่าจากชาวบ้านท่าม่วงจะกล่าวกันว่าในอดีตก่อนมีการจัดการแม่น้ำชีครั้งสำคัญมีความอุดมสมบูรณ์มากกว่านี้หลายเท่า แต่ชาวบ้านก็มีที่ทำกินที่ได้ก่อเกิดขึ้นหลังการทำเหมืองฝายในหมู่บ้าน

“ตุ้ม” ในหนองกระต๊อบ

“ปลามีทั้งสองแก่ง สองฝ่าย มีคลองสามคลอง และในอ่างเก็บน้ำก็มีปลาตลอดปี”

ครูฉลาดเล่าต่อถึงแหล่งอาหารอื่นๆ ที่ทำให้ชาวบ้านท่าม่วงสามารถทำมาหากินได้ตลอดทั้งปี นั่นคือผลพวงของการจัดการทรัพยากรต่างๆ ของรัฐตั้งแต่ช่วงโครงการอีสานเขียวในทศวรรษ 2530 ทำให้บ้านท่าม่วงมีแก่ง มีฝายไว้จับปลานอกเหนือจากในแม่น้ำชี แหล่งหนึ่งที่สำคัญคือห้วยกระต๊อบ มีลักษณะเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ แต่ตอนหลังมีการจัดการทำฝายกั้นน้ำ ทำให้ส่วนหนึ่งของทางน้ำที่ต่อกับแม่น้ำชียามหน้าแล้งแยกขาดจากกัน

ในห้วยกระต๊อบเป็นหนองน้ำกว้าง ปกคลุมไปด้วยกอบัวและตอไม้ต่างๆ พาหนะในการจับปลาจึงต้องใช้เรือแจวขนาดเล็ก เพื่อสะดวกต่อการลัดเลาะ การหาปลาในห้วยกระต๊อบนั้นใช้วิธีการต่างจากที่เห็นชาวบ้านนิยมใช้ในแม่น้ำชี คือมีการจับปลาโดยใช้ตุ้มดักปลา และปลาที่ได้ส่วนใหญ่เป็นปลาสร้อยตัวเล็กๆ นิยมทำปลาแดดเดียว ปลาต้ม และปลาร้า แต่หากเป็นปลาตัวใหญ่ที่ได้ในแม่น้ำชีนิยมขายสดๆ ในตลาด หรือบางเจ้าสามารถนำส่งไกลถึงกรุงเทพฯ เลยก็มี

เห็นได้ว่าแม้ทิศทางของกระแสจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ชาวบ้านผู้อยู่กับพื้นที่ก็ย่อมต้องยอมรับและหาหนทางปรับตัวกับทรัพยากรธรรมชาติที่เริ่มเปลี่ยนแปลง เนื่องจากการประชาพิจารณาไม่ได้ส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านอย่างแท้จริง สิ่งที่เขาทำได้คือการปรับตัวเข้าหาวิถีชีวิตแบบใหม่ การปรับตัวต่อสภาพแวดล้อมที่ไม่คุ้นชินจึงไม่ใช่เรื่องง่ายสำหรับชาวบ้านท่าม่วงน้ก แต่ก็ไม่ใช่เรื่องยากจนเกินไป พวกเขาพยายามมองหาสิ่งที่จะสร้างประโยชน์ให้กับตัวเองโดยเฉพาะเรื่องปากท้อง

พ่อบ้านหาแม่บ้านทุ่ง

ปลาล้มสินค้าชุมชนมรดกวัฒนธรรมอาหาร

“ปลาล้มที่นี้เด็ด เป็นของที่ต้องซื้อไปฝากคนทางไกลเลย”

คำกล่าวจากกลุ่มแม่บ้านผู้ผลิตปลาสดจำหน่ายที่บ้านท่าม่วง สูตรการทำปลาสดที่เป็นมรดกตกทอดจากรุ่นสู่รุ่น กรรมวิธีการถนอมหรือการปรุงแต่งรสชาติของปลาเหล่านี้เกิดจากความเข้าใจถึงรสแท้ของอาหารที่มีในท้องถิ่น ถือเป็นภูมิปัญญาที่ชาวบ้านภูมิใจนำเสนอเป็นอย่างยิ่ง

สุภลักษณ์ สุทธิประภา และมะลิวัลย์ ไชยยา ตัวแทนกลุ่มแม่บ้านบ้านท่าม่วงที่นำเคล็ดลับการทำปลาสดมาถ่ายทอดให้ผู้เขียนได้ทราบ เคล็ดลับดังกล่าวคือการทำปลาสดต้องให้ปลาสดตลอด สิ่งที่ทำคือการแช่น้ำแข็งในขณะที่ทำความสะอาดปลา

สุภลักษณ์ สุทธิประภากล่าวว่า “สมัยก่อนไม่มีน้ำแข็งต้องแช่เกลือให้ปลาตัวแข็งและเนื้อแน่น” จากนั้นนำมาล้างน้ำขาวครึ่งชั่วโมง ต่อด้วยการพักไว้ให้สะเด็ดน้ำ

ขั้นตอนสำคัญต่อจากนี้คือหัวใจหลักของการทำปลาสด สองมือของแม่บ้านบรรจงคั้นปลาอย่างเป็นจังหวะ เขาใช้เวลาประมาณครึ่งชั่วโมงจนเนื้อปลาได้ที่แล้วค่อยเติมแต่งรสชาติตามที่ต้องการ สมัยอดีตการปรุงรสเป็นการตวงหรือกะเกณฑ์ปริมาณเครื่อง แต่ในปัจจุบันมีการชั่งเครื่องปรุงเพื่อให้มีมาตรฐานมากขึ้น และได้รสชาติที่นิ่ง มันคงขึ้น

วัตถุดิบการทำปลาสดนั้นหาง่ายในท้องถิ่น มีกระเทียม เกลือ ข้าวเหนียว มีเพียงกระเทียมเท่านั้นที่เป็นปัจจัยหลักของการกำหนดราคาปลาสดในแต่ละรอบ เนื่องจากเป็นของนำเข้าจากแหล่งอื่น ส่วนเกลือในพื้นที่ใกล้เคียงเป็นแหล่งทำเกลืออยู่แล้ว และปลาที่เป็นหัวใจสำคัญนั้นยังหาได้ง่ายมากกว่า มะลิวัลย์ ไชยยา กล่าวว่า “ราคาขายขึ้นอยู่กับราคาระเทียม เพราะปลาไม่ต้องคิดมาก เป็นของที่หาเองได้”

ปลาสดเป็นของที่ชาวบ้านท่าม่วงทำกินกันเองในวิถีชีวิตประจำวัน จนวิชาความรู้ด้านนี้ตกผลึกสามารถสร้างรายได้ สร้างอาชีพประจำให้ชาวบ้านบางคนได้ กรณีเช่นร้านดังในตลาดธวัชบุรีที่ห่างไกลบ้านท่าม่วงเพียงแค่ลำนํ้าชีก้นขวาง แม้จะขึ้นอยู่คนละอำเภอก็ตาม

ปลาต้มย่ายตุ่น ของฝากอันอบอูนจากบ้านท่าม่วง

ปลาต้มย่ายตุ่นมีจำหน่ายหลายชนิด ได้แก่ ปลาต้มปลาจีน ปลาต้มปลาตะเพียน ปลาต้มแผ่น หม่าไข่ปลา หม่าไส้ปลา ถือเป็นของฝากประจำถิ่นที่แบกไปใครมาจำต้องนึกถึง แม้การทำปลาต้มให้เป็นอาชีพที่ต้องขายทุกวันจะต้องเป็นปลาตัวใหญ่ ขนาดมีมาตรฐาน จึงปรับเปลี่ยนมาทำปลาต้มโดยใช้ปลาจากฟาร์ม แต่สิ่งที่เห็นจากปลาต้มย่ายตุ่นคือวิชาความรู้ที่สืบทอดในชุมชนที่เป็นแหล่งปลาชุกชุมจึงทำให้มรดกวัฒนธรรมการทำปลาต้มกลายเป็นคัมภีร์ทำมาหากินของคนรุ่นต่อมา

ไม่เพียงแต่สินค้าร้านที่กลายเป็นของขึ้นชื่อที่ใครๆ ต่างถวิลถึง กลุ่มแม่บ้านในชุมชนที่ไม่ได้ทำปลาต้มในปริมาณที่มากต่อวันยังมีการประชาสัมพันธ์สินค้า และมีการขายปลาต้มผ่านทางช่องทางออนไลน์ เช่น เฟซบุ๊ก หรือไลน์

“ป็นเป็นก้อนๆ ละ10 บาท หาปลาได้ค้อยทำ”

คำบอกเล่าของสุภลักษณ์ สุทธิประภา และมะลิวัลย์ ไชยยา ผู้เป็นแม่บ้านยุคใหม่ที่เรียนรู้และสามารถใช้เทคโนโลยีได้ดี หมั่นนำเสนอตัวตนลงในสื่อออนไลน์ทำให้มียอดขายปลาสดต่อเนื่องในปัจจุบัน แต่เงื่อนไขคือวันใดที่สามีของพวกเขามาหาปลาได้จึงจะสามารถผลิตปลาสดแปรรูปส่งต่อให้ลูกค้าได้วิธีการคือรับจอง จากนั้นทำส่งไปรษณีย์ โดยขายกระปุกละ 120 บาท แล้วส่งต่อภาระค่าส่งของให้คนซื้อจ่ายค่าขนส่งเอง

จะเห็นได้ว่าการทำปลาสดของสองร้านกรณีในบ้านท่าม่วงมีความแตกต่างกัน ปลาสดที่ขายประจำในตลาดต้องการที่จะควบคุมการผลิตให้ได้ขนาดที่ต้องการ และสามารถทำได้อย่างต่อเนื่อง เพราะยึดถืออาชีพนี้เป็นอาชีพประจำไปแล้ว แตกต่างจากการขายปลาสดออนไลน์ที่ยังคงกรรมวิธีการทำปลาสดอย่างโบราณอยู่ คือทำจากปลาตัวเล็กแล้วคั้น แต่ทั้งสองสิ่งนี้คือมรดกตกทอดจากการมีวิถีชีวิตใกล้แหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ทั้งปี แม่น้ำชีจึงไม่ใช่แค่แหล่งหาอาหาร แต่ยังเป็นแหล่งกำเนิดวิถีการถนอมอาหาร และการปรุงอาหารที่ชาวบ้านแต่ละยุคสมัยค่อยๆ เรียนรู้และปรับใช้ตามแบบฉบับของตนเอง

ต้นชีวิตริมฝั่งน้ำชี

แม่น้ำชีถือเป็นเส้นเลือดใหญ่ของชาวบ้านท่าม่วง อำเภอสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด มาตั้งแต่บรรพบุรุษ แม้จะมีเหตุให้ต้องโยกย้ายปรับเปลี่ยนถิ่นฐานที่ตั้งบ้านเรือน แต่บรรพบุรุษบ้านท่าม่วงยังคงยึดเกาะแม่น้ำชีอิงอาศัยแม่น้ำชีในฐานะ “บ้าน”

การปรับเปลี่ยนเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นอยู่แล้วจึงเป็นศักยภาพหนึ่งของผู้คนที่ต้องพยายามเรียนรู้ และเข้าใจกับธรรมชาติและสิ่งรอบตัวเองใหม่ๆ ไปเรื่อยๆ แม้ว่าทิศทางและกระแสของแม่น้ำชีจะเปลี่ยนแปลงไปแต่ชาวบ้านยังมีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงที่จะอยู่กับพื้นที่ทางกายภาพที่เปลี่ยนไปจากเดิมที่เคยรู้จัก

ฝายน้ำล้นที่กั้นขวางระหว่างกลางแม่น้ำชีในบริเวณหมู่บ้านเป็นตัวอย่างหนึ่งที่ทำให้เห็นถึงกระบวนการทำมาหากินใหม่ๆ การต่อคิวหาปลาที่ไม่เคยมีมาก่อนกลับเกิดขึ้นมาภายใต้เงื่อนไขทางสังคมและธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไป เห็นได้ว่าชาวบ้านมีทักษะการใช้ชีวิตคิดหาวิธีการความรู้เทคนิคและศักยภาพของชุมชนที่มีอยู่เพื่อปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศที่มันเปลี่ยนแปลงไป สิ่งนี้คือความน่าสนใจของชาวบ้านท่าม่วงที่พลิกตัวรู้เท่าทันปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมใช้ความรู้ชุดเก่าทำงาน

ร่วมกับความเปลี่ยนแปลงของลำน้ำชีได้เป็นอย่างดีน้ำชีสร้างชีวิตใหม่บนวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้าน
ท่าม่วง

ต้นชีวิตมาขายปลาส้มออนไลน์

เรื่อง / ภาพ จารุวรรณ ดั่งคำจันทร์

สัมภาษณ์

ศักดิ์สิทธิ์ ไชยยา

สุกลักษณ์ สุทธิประภา

มะลิวัลย์ ไชยยา